

БОРІТЬБА ЗІ ЗЛОЧИННІСТЮ ТА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ГРОМАДСЬКОГО ПОРЯДКУ

*В. М. Трубников, д-р юрид. наук,
професор, пров. наук. співроб.
Нац. ун-ту внутр. справ*

ПРИНЦИПИ КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ

Держава в особі вищих органів влади і державних органів управління виробляє соціальну політику. Політика – мистецтво управління державою, – сфера діяльності, пов'язана з відносинами між класами, націями й іншими соціальними групами [1, с. 255]. Частиною соціальної політики є політика в державній сфері боротьби зі злочинністю. У ній у концентрованому вигляді виражені задачі, принципи, стратегія, основні напрямки, форми і методи боротьби, контроль держави за злочинністю. Для досягнення успіху в цій боротьбі держава створює відповідні органи: суд, прокуратуру, міліцію, а також установи, які виконують кримінальні покарання. Організуючи ці органи, держава наділяє їх конкретними повноваженнями, визначає напрямки їх діяльності і за допомогою відповідних законів устанавлює засоби досягнення ними своїх цілей. Діяльність, що націлена на виконання кримінальних покарань, займає значне місце в боротьбі зі злочинними проявами. Саме тому держава зобов'язана приділяти особливу увагу цьому напрямку своєї діяльності [2, с. 3].

Політика в сфері боротьби зі злочинністю направляє діяльність держави, органів законодавчої й виконавчої влади по профілактиці злочинів і інших правопорушень, попередження їх вчинення, своєчасного припинення злочинів, виконання покарання стосовно засуджених і досягнення його цілей. Політика держави в зазначеній сфері багатопланова, її можна умовно розділити на політику у сфері профілактики злочинності, кримінальну політику, політику у сфері виконання покарання [3, с. 2] (кримінально-виконавчу політику).

Кримінально-виконавча політика – це установлений державою напрямок діяльності державних органів, громадських організацій і окремих громадян у сфері виконання і відбування кримінальних покарань, виховного впливу на засуджених.

Говорячи про кримінально-виконавчу політику, ми маємо на увазі, насамперед, кримінальну політику, що є базовою стосовно всіх її різновидів.

Кримінальна (каральна) політика визначає напрямки діяльності відповідних органів і установ, окремих громадян у трьох галузях застосування покарання¹. Ця діяльність спрямована: по-перше, на швидке і повне роз-

¹У науці і на практиці використовуються різні терміни щодо поняття «покарання».

Так, устанавлення кримінального покарання – це визначення законодавством нового виду кримінального покарання і конкретних мір покарання за кожний злочин.

Призначення кримінального покарання – це обрання вироком суду відповідно до закону конкретної міри (виду і строку) покарання.

криття злочинів, виявлення винних і забезпечення правильного застосування закону; по-друге, правильну кваліфікацію вчиненого злочину і призначення відповідного покарання; по-третє, виконання визначеного судом покарання і закріплення позитивних результатів виховного і карального впливу покарання. Оскільки кожне з названих напрямків має свою специфіку, у юридичній літературі єдина кримінальна (каральна) політика підрозділяється на кримінально-правову, кримінально-процесуальну і кримінально-виконавчу політику.

Кримінально-виконавча політика, як і уся внутрішня політика України, у цілому, визначається, у кінцевому рахунку, економічним базисом суспільства, відображає економічні закономірності розвитку нашого суспільства.

У юридичній літературі є таке поняття як «виправно-трудова політика» і «кримінально-виконавча політика». Виправно-трудова і кримінально-виконавча політика містять у собі обов'язкове залучення засуджених до праці при виконанні деяких кримінальних покарань (наприклад, позбавлення волі, виправні роботи).

Терміни «виправно-трудова політика» і «кримінально-виконавча політика» використовуються й у нині діючому Виправно-трудовому кодексі України, інших нормативно-правових актах, що регламентують порядок і умови виконання і відбування кримінальних покарань. Філонов В.П., Шмаров І.В. у період побудови нової демократичної держави пропонують оперувати поняттям «політика держави у сфері виконання кримінальних покарань» замість понять «виправно-трудова політика» і «кримінально-виконавча політика», пояснюючи це тим, що важко заздалегідь передбачити, яка ж буде політика держави у сфері виконання кримінальних покарань, коли з розвитком суспільства будуть відбуватися корінні перетворення в економіці, політиці, ідеології тощо.

Зміна стратегії політики держави в зазначеній соціальній сфері відбувається і зараз в Україні. Вона обумовлена новими політичними показниками стосовно прав людини, у тому числі засуджених, новими економічними відносинами, що виникли в суспільстві, істотними перетвореннями у виробничій діяльності кримінально-виконавчих установ і інших вимог щодо ролі праці засуджених, деполітизації виховної роботи з ними.

Соціально-політичний, економічний стан суспільства, що панують у ньому, моральні цінності і правові уявлення, стан і динаміка злочинності в країні, вимоги міжнародних актів про права людини і поведіння із засудженими, діяльність міжнародних організацій і розвиток фундаментальної науки впливають на стратегію, основні форми, методи політики у сфері виконання кримінальних покарань.

Виконання кримінального покарання – це прийняття відповідною установою чи органом держави у відношенні засудженого заходів, що складають зміст даного виду кримінального покарання, у межах, установлених вироком суду.

Відбування кримінального покарання – виконання засудженим усіх вимог, висунутих йому відповідно до змісту виду покарання, призначеного вироком суду.

Застосування кримінального покарання охоплює поняття призначення, виконання і відбування покарання.

Виправні установи при виконанні кримінальних покарань, особливо при виконанні кримінального покарання у вигляді позбавлення волі мов лакмусовий папірець відображають діяльність держави в усіх напрямках соціальної політики. Держава повинна бути здатною створити для установ і органів, що виконують кримінальні покарання, матеріальну базу для успішного досягнення виконання цілей, які стоять перед ними.

Але в умовах економічної кризи і зuboжіння населення стратегія держави у сфері виконання кримінальних покарань більше залежить від економічного стану суспільства, ніж від її цілей і принципів. Причини злочинності в першу чергу криються в економічних відносинах, їх суперечливості (ринкові відносини споконвічно тісно пов'язані зі злочинністю). Вони криються також і в політичних, соціальних, національних відносинах, а також у моральному стані суспільства. А це значить, що політика держави у сфері виконання покарань залежить від економічних, політичних, соціальних відносин у суспільстві, а також від морального стану суспільства. Відносини між державою в особі виконавчих органів і засудженими повинні згладжуватися, повинні бути терпимими, гуманними, що, у свою чергу, впливає на формування політики у сфері виконання кримінальних покарань, форм і методів її реалізації.

На формування і розвиток політики у сфері виконання покарання впливає і наука кримінально-виконавчого права. Ці проблеми останнім часом успішно й у взаємодії вивчаються кримінальним правом, кримінологією, кримінально-виконавчим правом.

Україна вступила в Раду Європи і взяла на себе зобов'язання привести своє національне законодавство у відповідність з міжнародними угодами про захист прав людини, у тому числі й у сфері боротьби зі злочинністю.

Суб'єктами формування і розвитку політики у сфері виконання покарання є Верховна Рада України, Президент України, громадські організації. Кримінальна політика і політика держави у сфері виконання кримінального покарання реалізується в різних формах, і, насамперед, у першу чергу в кримінально-виконавчому законодавстві. Зараз вона закріплена у Виправно-трудовому кодексі, у різних інструкціях і положеннях про порядок і умови виконання кримінальних покарань, не пов'язаних з позбавленням волі, також у підзаконних актах – постановах, рішеннях Кабінету Міністрів України, нормативно-правових актах Державного департаменту України з питань виконання покарань.

Кримінальну політику і політику у сфері виконання покарання реалізують силові структури держави (Збройні сили, МВС, спецпідрозділи і т. ін.), громадські організації.

Радов Г.А., який займався вивченням проблем реформування кримінально-виконавчої системи і розробкою кримінально-виконавчої політики в Україні, виділяє такі пріоритетні напрямки цієї політики України: а) створення самостійної державної пенітенціарної служби, безпосередньо підлеглої уряду, з покладанням на неї обов'язків, поряд з управлінням пенітенціарними установами, з об'єднання зусиль і координації дій усіх суб'єктів соціального життя, які покликані забезпечувати безпеку суспільства; б) надання адміністрації пенітенціарних установ права самостійно вирішувати всі ши-

тання на підставі діючого законодавства й у межах свого бюджету з повною відповідальністю за результати своєї діяльності, обмеження компетенції вищестоящих організаційних структур функціями методичного керівництва, контролю і надання практичної допомоги; в) об'єднання навколо пенітенціарних установ усіх суб'єктів місцевого соціального життя з метою надання цим установам додаткової допомоги і підтримки людськими ресурсами, коштами і матеріалами; г) забезпечення всебічного контролю за дотриманням пенітенціарним персоналом вимог чинного законодавства, парламентських і урядових рішень з використанням можливостей прокуратури, суду, органів виконавчої державної влади, місцевого самоврядування, об'єднань громадян, окремих громадян у межах наданих їм законом повноважень; д) усіляке стимулювання на державному рівні формування об'єднань громадян, що ставлять перед собою мету сприяння удосконалюванню діяльності пенітенціарної системи України, надання їм допомоги і підтримки; е) розгортання в засобах масової інформації широкомасштабного висвітлення об'єктивної ролі пенітенціарної системи в житті суспільства і держави, що забезпечує суспільну безпеку і моральне відродження суспільства; ж) створення суспільних фондів допомоги пенітенціарним установам за рахунок добровільних внесків, відрахувань і пожертвувань підприємств, організацій, установ і окремих громадян; з) втілення в практику діяльності пенітенціарних установ новітніх наукових досягнень і технологій, зокрема методик впливу на особистість; і) створення в пенітенціарних установах умов, що стверджують загальнолюдські цінності, культуру людини, ідеали добра, справедливості і гуманізму, які б давали засудженим уроки моральності, милосердя, людяності, формували необхідні знання, уміння і навички, можливість відчуття себе особою, у долі якої зацікавлені суспільство і держава; к) забезпечення соціального і правового захисту пенітенціарного персоналу з проблем загально-соціального, побутового, юридичного, матеріального, психологічного і методичного характеру, виходячи з об'єктивних потреб якісного виконання ними своїх функцій з ресоціалізації засуджених; л) створення державної системи пенітенціарної опіки з метою надання допомоги і підтримки звільнюваним з місць позбавлення волі в адаптації до життя в умовах вільного суспільства [4, с. 13-14].

Президент України і Кабінет Міністрів України повинні визначитися з політикою держави у сфері виконання покарань, яким шляхом повинна розвиватися нині діюча кримінально-виконавча система: чи залишиться вона виправно-трудовою, стане кримінально-виконавчою чи пенітенціарною системою.

31 липня 1998 р. за № 827/98 Президент України видав Указ, яким затверджене Положення про Державний департамент України з питань виконання покарань. Цим Указом створений незалежний державний орган, що спеціально займається питаннями виконання кримінальних покарань, і який повинен вийти з-під підпорядкування Міністерства внутрішніх справ України і перейти під юрисдикцію Міністерства юстиції України.

Держава і громадська думка однозначно ще не визначилися про роль і місце пенітенціарної системи в загальнодержавному механізмі соціального

управління. хоча ця проблема є istotною і принципово значимою частиною кримінально-виконавчої реформи в Україні. Свідченням цьому є наявні державні рішення, що висвітлюються в засобах масової інформації.

Правовий Директорат Ради Європи за результатами вивчення стану справ у кримінально-виконавчій системі України в 1996 р., пропонує урядові України додати особливий пріоритет у системі виконання покарань як авторитетній соціальній структурі. При цьому значна кількість опитаних висловлює побоювання, що передача системи під юрисдикцію Міністерства юстиції може привести до погіршення ситуації, пов'язуючи це з відсутністю в нього авторитету силового відомства і можливим погіршенням власного соціально-правового статусу.

Усі ці думки і положення, безумовно, мають право на існування, однак вони повинні сприйматися як розуміння, суб'єктивне ставлення до виниклої проблеми, а не як науково обґрунтована позиція.

Визначення об'єктивної ролі і місця пенітенціарної системи в загальнодержавному механізмі, соціальному управлінні вимагає попереднього аналізу значної кількості обставин, якими обумовлюється рішення даної проблеми, і рішення повинне прийматися в контексті власної історії і реальної дійсності.

Серед таких, у першу чергу, варто мати на увазі: об'єктивну соціально-правову історію і природу кримінально-виконавчої функції держави; інтегрально-функціональний характер управління демократичною правовою державою; діючі рішення політичного, соціального, правового й організаційно-структурного характеру, що визначають головні пріоритети й орієнтири внутрішньої політики держави.

Приведення існуючої кримінально-виконавчої системи у відповідність до цих категорій фактично і становить сутність кримінально-виконавчої реформи як цілісної, комплексної системи заходів.

Поняття, зміст і структура кримінально-виконавчої функції держави не тотожні пенітенціарній або виправно-трудоваї функції. Сутність останніх ґрунтується на рішенні локальних, формально юридичних обов'язках держави і не охоплює об'єктивно необхідного суспільно корисного результату, який необхідний державі при виконанні покарання. Але, відомо, що саме мета визначає зміст і структуру соціальної практики.

Кримінально-виконавча функція ґрунтується на об'єктивному, суспільному і державному інтересі в забезпеченні покаяння осіб, які вчинили злочини, що є єдиною гарантією їх майбутньої бездоганної поведінки. Сподіватися на досягнення такого результату за рахунок формально-юридичного виконання покарання, зміст якого складається у триманні засудженого протягом терміну, установленого вироком суду, в умовах визначених правових обмежень просто не доводиться. Об'єктивні закони і закономірності соціалізації особистості вимагають створення для засуджених таких соціальних і побутових умов життя, які за своєю суттю можуть сприяти заміні негативного соціального стереотипу на позитивний стереотип. Тобто необхідно забезпечити стосовно засуджених не тільки функцію виконання покарання чи спеціалізованого карально-виховного впливу, але і всі інші соціально-

правові функції держави на весь спектр їх життєдіяльності, що зберігається за ними у відповідності до чинного законодавства. Тобто, кримінально-виконавча функція держави за своїм змістом і структурою являє собою складне утворення, що інтегрує в собі всю сукупність соціальних і правових функцій держави, які повинні бути реалізовані стосовно засуджених як громадян держави.

Принцип – це основа, початок суспільного явища, зокрема правового інституту, галузі права, групи галузі права, право в цілому [5, с. 78]. Принцип – науковий чи моральний початок, підстава, правило, основа, від якої не відступають [6, с. 431].

Принципи повинні бути об'єктивними, тому що вони лежать в основі суспільних явищ і права, хоча одночасно є суб'єктивною категорією.

Об'єктивність принципів права визначається тим, що основні ідеї, що містяться в них, підлягають обов'язковому втіленню, як у конкретній галузі права, так і при реалізації в правозастосувальній діяльності. Їх забуття неминуче спричиняє заподіяння суспільству істотної моральної шкоди, порушення прав і свобод людини у сфері суспільних відносин, де вони функціонують. Порушення принципів права у правотворчій і правозастосувальній діяльності, як нам добре відомо, привело до трагічних для суспільства результатів. Порушення принципів соціальної справедливості, гуманізму і законності в діяльності органів кримінальної юстиції, застосування явно нерозмірних мір покарання, жорстоке поводження із засудженими викликало перекручування моральних цінностей і жорстокість у стосунках між людьми.

Суб'єктивність принципів права визначається тим, що вона формується людьми, а потім сприймається суспільною свідомістю як моральні постулати, і входить складовою частиною у правову ідеологію [3, с. 17].

В основі правових принципів лежать суспільні цінності, що відбиваються в багатьох міжнародних актах, прийнятих Організацією Об'єднаних Націй, Радою Європи, Всесвітньою медичною асоціацією й ін. Зокрема, до цих міжнародних актів відносяться Загальна Декларація прав людини від 10 грудня 1948 р., Міжнародний пакт про цивільні і юридичні права від 16 грудня 1966 р., Європейські пенітенціарні правила від 12 лютого 1987 р. [7, с. 226], у яких зафіксовано багато загальноправових принципів регулювання відносин між особою і державою.

Розглянемо принципи кримінально-виконавчого права. У них знаходять своє відображення загальні принципи права, що регулюють боротьбу зі злочинністю й у першу чергу принципи політики держави у сфері виконання покарання.

У юридичній науці під принципами кримінально-виконавчої політики (політики держави у сфері виконання покарання) розуміються такі, що випливають із соціально-економічної природи суспільного ладу і закріплені в праві основні початки (керівні ідеї), які визначають спрямованість, характер, підстави й обсяг правового регулювання суспільних відносин.

Кримінально-виконавчу політику (політику держави у сфері виконання покарання) варто розглядати як складову частину внутрішньої єдиної державної політики [8, с. 5].

Система принципів кримінально-виконавчого права базується на положеннях Конституції України. Принципи і загальні положення, закріплені в ній, у першу чергу, визначають права і свободи людини. У діючому Виправно-трудовому кодексі принципи не знайшли свого чіткого відображення. Розгляд проблеми принципів у кримінально-виконавчому праві має певну складність. Серед юристів, які представляють цю галузь права, і тепер немає єдиної думки про те, чи йде мова про принципи кримінально-виконавчого права (політики держави у сфері виконання покарання) чи діяльності кримінально-виконавчих установ і інших органів держави, що виконують кримінальні покарання.

Право – одна з форм вираження і закріплення політики. Принципи політики, переломлюючись через правові норми, автоматично стають і принципами права. Юридична наука – це наука про державу і право, отже не тільки про право, але й про державу. Правові норми закріплюють принципи діяльності виправних установ і органів, що виконують кримінальні покарання. Таким чином, коли мова йде про принципи права як галузі права, зокрема кримінально-виконавчого права, у них відображаються і принципи політики, і принципи діяльності відповідних установ і органів, що виконують покарання.

Виходячи зі сказаного, *під принципами кримінально-виконавчого права слід розуміти загальні положення (ідеї), обумовлені об'єктивними закономірностями суспільного розвитку, політику держави у сфері виконання кримінальних покарань, які, будучи закріпленими нормами кримінально-виконавчого права, визначають їх зміст.*

Серед учених і практичних працівників немає якихось серйозних розбіжностей. Щодо класифікації принципів.

Загальноправові (загальні) принципи містять у собі суворе дотримання законності, демократизм, гуманність, сполучення методів переконання і примусу.

Міжгалузеві принципи включають принцип соціальної справедливості, невідворотність виконання покарання, принцип моральності.

Галузеві принципи передбачають рівноправність засуджених, індивідуалізацію виконання покарання і диференційоване застосування засобів і методів виховного впливу на засуджених, посприяння виконання усіх видів покарання з карально-виховним впливом, участь громадськості у виховній роботі з засудженими, залучення засуджених до суспільно корисної праці, пошуку заміну в'язниць виховними установами.

Список літератури: 1. Блауберг И.В., Пантин И.К. Краткий словарь «Философия». М., 1982. 2. Трубников В.М. Уголовно-исполнительное право Украины. Х., 1998. 3. Шмаров И.В. Уголовно-исполнительное право. М., 1996. 4. Радов Г.А. Проблемы пенитенциарной теории и практики. К., 1996. 5. Стручков Н.А. Курс исправительно-трудового права. М., 1984. 6. Даль В. Толковый словарь. М., 1966. 7. Сборник документов для работников милиции и пенитенциарных учреждений. К., 1996. 8. Трубников В.М. Уголовно-исполнительное право Украины. Х., 1998.

Надійшла до редколегії 28.08.2001